

— ***Gitanka* mezi tradicí a současností**

Postavení ženy ve vybraných komunitách katalánských *Gitanos* ve francouzském Perpignanu a okolí

Téma příspěvku do jisté míry vychází ze situace, v níž jsem se společně s kolegyněmi v Perpignanu ocitla, tedy z obtížnosti proniknout do mužského světa tam, kde je velmi striktně oddělen svět mužů a žen. Informátorky byly téměř výhradně ženy – Gitanky, samy vypovídaly o svém postavení v komunitě a v rodině, o snaze své postavení v rámci komunity změnit. Během pobytu ve Francii jsme se setkaly s představitelkami „ženského emancipačního hnutí“, míra emancipace, o níž ženy usilovaly, se v jednotlivých komunitách a napříč generacemi lišila.

V první části práce se věnuji tradičnímu postavení Gitanky v rodině a ve společnosti, jednotlivým obdobím, v nichž dochází ke změně statusu ženy, a některým zákazům a povinnostem, které se k jejímu postavení váží.

Ve druhé kapitole popisují změny, které v této oblasti probíhají a o něž ženy usilují. Věnuji pozornost některým faktorům ovlivňujícím průběh změn a poukazuji na hranice změn definované samotnými Gitankami.

1.Tradiční postavení ženy v rodině a ve společnosti

Status ženy ve vlastní rodině a role, jaké jsou jí zde přisuzovány, se ve velké míře odráží i v jejím společenském postavení. Tyto role se v různých životních etapách Gitanek mění.

1.1. Změna statusu v průběhu života ženy

Vývoj postavení ženy v rodině a ve společnosti je částečně určován věkem a s ním spjatými událostmi (přechodovými rituály) jako mezníky jednotlivých etap života. Patří mezi ně pře-

devším svatba a narození prvního dítěte. Další důležitou hranicí je zřejmě nástup puberty a období, kdy žena provdá první dítě a stává se babičkou (respektive tchyní).¹

Dětství a dospívání – „Gitanka před svatbou“

Informátorky nedefinovaly moment, kdy žena přestane být vnímána jako dítě a začne být považována za mladou dívku, přesně. Z jejich výpovědí lze však usuzovat, že se jedná již o období před pubertou.

Mladé dívky jsou pod neustálým dohledem svých starších bratrů (eventuelně otce či jiných mužských příbuzných, např. bratranců), kteří mají dbát na to, aby jejich svěřenkyne nepřekročily předepsané normy chování. Mají-li pocit, že dívka nějakou z nich porušila, mohou nebo dokonce musejí ji za to potrestat. Jedná se zejména o styk s chlapci stejného věku, přede-
devším pak s *payos* (gadži).

Lisa R. vyprávěla, jak jako malá holčička dala přátelskou pusu kamarádovi ze školy. Viděl to její bratr a doma ji za to velmi surově zbil.² Mossa píše o obdobné, ještě nevinnější situaci, kdy si jako devítiletá hrála společně s dalšími malými Gitankami s několika mladými chlapci, s *payos*. Věděla sice, že přestupuje určitá pravidla, ale neodolala lákavé nabídce kluků, kteří jí výměnou za to, že si s nimi bude hrát, půjčili kolo. Když situaci zahlédli její bratři, byla Mossa tvrdě potrestána.³ Na Mossu dohlíželi bratři o to více, že její matka tragicky zahynula. Mossa mimo jiné uvádí: „*Moji bratři byli velmi přísní. Bylo zakázáno bavít se s kýmkoli. Nesměla jsem mluvit s chlapci, nesměla jsem mluvit s dívkami. [...] musela jsem zůstat v karavanu se švagrovými.*“⁴ Takové chování, vnímané ze strany Lisy R. a Mossy jako přísné a surové, však muži nahlízejí z jiné perspektivy. Na otázku, jaké byly povinnosti chlapců, prastrýc Lisy R. odpovídá: „*Kluci museli hlídat děvčata. Ta nesměla ani chodit ven sama, ani nosit kalhoty, ani jezdit na kole.*“ O trestání jejich „přestupků“ pak uvádí: „*[...] Když (děvčata) neposlouchala, vyholili jim hlavu, namlátili jim ...*“⁵

Muži v tomto období střeží dívčinu počestnost, dohlízejí, aby zůstala před svatbou „nedotčena“. Pokud by v této funkci selhali, znamenalo by to ostudu nejen pro dívku samotnou, ale pro celou rodinu. Dívka by neměla s chlapci ani mluvit, v žádném případě s nimi nesmí být o samotě. V některých případech může tento postoj dojít až do extrémů.

1 Tyto hranice naše informátorky nedefinovaly zcela přesně.

2 Terenní deník K.T. ze dne 29.10. 2004

3 Mossa, 1992, str. 97

4 Mossa, 1992, str. 26

5 Lisa R. 1998, str. 47

Dokládá to zřejmě relativně výjimečný případ třiatřicetileté ženy ze čtvrti Saint-Jacques, která dosud není vdaná a nemá děti. Její synovec uvedl: *„Je to moje teta, je jí 33 let, to znamená, že je téměř o 13 let starší než já. Mám k ní úctu, ale kdybych ji viděl s nějakým mužem, měl bych právo ji uhodit [...] a dědeček by mě za to pochválil. Protože [...] dokud není vdaná, může jí být třeba čtyřicet, ale je pořád ‚mladá dívka‘.“*⁶

Obavy z příliš intimního styku dívek s jejich vrstevníky ovlivňují i vzdělávání mladých Gitanek. Smíšené školy z tohoto hlediska představují příliš velké riziko, dívky tedy ze školy odcházejí většinou ve dvanácti letech⁷ s koncem povinné školní docházky (ve Francii je povinných pouze pět let, druhý stupeň základní školy již povinný není). Poté zůstávají s matkou v domácnosti.⁸ Dívky se této zvyklosti dříve nebránily, považovaly ji za samozřejmost.⁹

Dosažení věkové hranice čtrnácti let je považované za adekvátní pro provdání dívky. Podle tradice vybírají partnera rodiče. Otec také dává souhlas se sňatkem a dívka se jeho rozhodnutí musí podříditi i proti své vůli. Mladí snoubenci se ještě nedávno až do svatby nesměli stýkat, někdy si vyjít, nemohli spolu mluvit ani v přítomnosti jiných lidí. I přes některé dílčí změny v této oblasti se i dnes více poznávají až po svatbě.¹⁰

S dospíváním mladých dívek je v gitané komunitě spojena řada zákazů z nejrůznějších oblastí (škola, společenské styky, volba partnera, odívání, atd.). Na chlapce v tomto věku se přísná pravidla nevztahují, mohou se svým životem nakládat víceméně libovolně, mají dovoleno to, co by u dívek bylo nemyslitelné, tedy chodit do školy delší dobu, chodit na diskotéky, mluvit s cizími lidmi. Mohou mít i milostný poměr s dívkami z řad majority (s *payas*). Vztahuje se na ně jediný zákaz, a to blíže se stýkat se svobodnými Gitankami. V poslední době v této oblasti dochází k mnoha změnám, k nimž se vrátíme o něco později.

6 Leblon, B.; Escudero, J.-P. 2003, str. 140

7 Rozhovor s M.B.; Mossa, 1992, str. 18, str. 88; Terénní deník K.T. ze dne 29.10. 2004

8 Podobné je to u manušských dívek. Emmanuel Fabre, který zajišťuje výuku pro děti kočovníků a snaží se je integrovat do „běžných“ tříd, uvedl, že se sdružením „ASET“ organizují i *collège*, tzn. 2. stupeň zákl. školy, který je ve Francii nepovinný. To už děti nechodí mezi ostatní (ale můžou, když chtějí). Většinou je už rodiče nepustí, aby se – především dívky – nezkazily.“ Proto mají jen „manušské třídy“, přicházejí do školy po začátku vyučování (aby někoho nepotkaly) a ze stejných důvodů odcházejí před jeho skončením.

9 Lisa R., 1998, rozhovor s babičkou

10 Terénní deník K.T. ze dne 25.10. 2004

1.1.2. Gitanka po svatbě

Svatba je jedním z významných přechodových rituálů, tedy rituálů, které se „týkají jednotlivců a změn v jejich společenském postavení.“¹¹ Svatbě předchází zasnoubení, které podle Mossy obvykle trvá šest měsíců až jeden rok – podle toho, jak rychle se rodičům podaří našetřit prostředky na svatbu. Během tohoto období je dívka střežena více než kdykoli předtím. Dříve spolu snoubenci v tomto období nesměli ani mluvit, vidět se směli pouze za přítomnosti rodičů, dnes došlo v této oblasti k částečnému posunu. Snoubenci smí být navzájem v kontaktu, mohou si zajít například do kina, vždy však v doprovodu starších členů rodiny.¹²

Svatební obřad jako takový je významná událost pro celou komunitu, a především pro Gitanku samotnou. Oficiální civilní obřady se uskutečňují jen výjimečně, někdy se konají církevní obřady, především v případech členů Romské evangelické misie.¹³ Svatební obřad je většinou pouze veřejnou oslavou s její nejdůležitější součástí – rituálem prokázání nevěstina panenství, tzv. „dikló“ („*mouchoir*“ – „kapesník“). Právě oslava panenství a jeho ztráta se zdá být zásadní pro změnu statusu vdané ženy.

Panenství je dle našich informátorek považované za nejvýznamnější dar, dalo by se dokonce říci, že pro komunitu představuje panenství mladé dívky jedinou významnou hodnotu spojenou se životem ženy před svatbou.¹⁴ Právě pro zachování této hodnoty je žena před svatbou tak přísně střežena svými mužskými příbuznými. V případě, že mladá dívka není panna, zcela ztrácí svůj již tak nízký status, je zavržena a nemůže se provdat za Gitana z komunity.

M.B. podotýká: „*Když dívka už není panna, Gitani ji nechtějí. Pokud se chce vdát, musí si najít manžela mezi payos nebo Arabů z naší čtvrti.*“¹⁵

Dikló, tedy rituál stvrzující dívčino panenství, je prováděn v den svatby. Vykonáním tohoto úkonu je pověřena starší žena, tzv. *diklera*, která pomocí složeného kapesníku prověřuje dívčino panenství. Jedná se v podstatě o gynekologické vyšetření, při němž jsou kromě nevěsty přítomny i starší ženy (alespoň čtyřicetileté) jak z rodiny nevěsty, tak z rodiny ženicha. Platnost „vyšetření“ musí uznat zástupkyně obou rodin, tedy matka nevěsty i ženicha. Během vyšetření nesmí dojít

11 Murphy, 2004, str. 186

12 Mossa, 1992, str. 48

13 Mission Evangelique Tsigane. Jedná se o letniční církev, která se ve Francii rozšířila na konci šedesátých let 20. století. Velká část perpignanských Gitanů se k této církvi hlásí. Podrobněji viz článek K. Dienstbierové v tomto čísle RDž.

14 Rozhovor s M.B. (Santa, Dolores, její matka: „*Ano, panenství je chloubou Gitanek.*“)

15 Rozhovor s M.B.

k defloraci nevěsty, na kapesníku se nesmí objevit krvavé skvrny.¹⁶ *Dikló* dokládá, že vyšetření bylo provedeno, na kapesníku musí být „pět hvězd“, respektive pět stop po penetraci kapesníku do vagíny nevěsty. *Diklera* poté na veřejnosti přísahá na mrtvé, že je dívka panna. Podle naší informátorky z Carcassonu, která sama není Gitanka, ale přes dvacet let žije v tamní komunitě, představuje *dikló* pro dívky, které jej absolvují, traumatizující zážitek podobný znásilnění.¹⁷ Z výpovědí Gitanek z Perpignanu na druhou stranu vyplývá, že si svatbu bez *dikló* nedovedou představit.

Během svatebního obřadu vystřídá Gitanka dvoje šaty: nejprve bílé, doplněné korunou – jako symbol panenství, ve večerních hodinách pak barevné šaty s flitry a velkým výstřihem. Podle Mossy začíná svatba průvodem, následuje oběd a lidé jsou vpuštěni do sálu, kde slavnost probíhá. Když je odpoledne slavnost v plném proudu, ve chvíli, kdy má nevěsta na sobě stále ještě bílé svatební šaty, je proveden rituál *dikló*.

Mossa zdůrazňuje, že *diklera* může být pouze stará, poctivá žena. Jedná se o ženu s výjimečně vysokým sociálním statutem. Největší váha je zřejmě přisuzována přísaze samotné. Prísaha na mrtvé je považována za dostatečný důkaz pravdy. Nikdo si neodvážil takovou přísahu zpochybnit,¹⁸ křivá přísaha na mrtvé může vést až ke smrtelným konfliktům.¹⁹

Během svatebního dne je nevěsta oslavována jako královna, respektive je oslavováno právě její panenství. Život v manželství nezačíná v den svatby, po oslavě jde nevěsta spát do domu svých rodičů, tedy k matce. Znovupřijetí do společnosti nastává až další den. Tehdy se manžel v doprovodu své sestry nebo jiného člena rodiny vypraví pro nevěstu. Podle Mossy se jdou oba novomanželé společně projít někam do města, jdou do kina, nebo kamkoliv jinam. Poté „*si pronajmou byt nebo pokoj v hotelu a dva nebo tři dny je nikdo nezahledne*.“²⁰

16 Téměř identický rituál zaznamenala Paloma Gay y Blasco během svého výzkumu v Jaraně. I zde je vykonáním rituálu pověřena starší žena, ani v Jaraně se na kapesníku nesmí objevit krvavé skvrny. Gitanky zde věří, že starší žena zná mnoho způsobů, jak poznat, zda je dívka „čistá“. Mimo jiné ale také věří, že právě skvrny na kapesníku jsou jasným důkazem dívčina panenství. Z hlediska gynekologů je tato varianta nemožná, jedná se tedy o „kulturní konstrukt“ (Blasco 1999, str. 91-99). Je možné, že podobné teorii věří i ženy v Perpignanu. Způsob provedení rituálu *dikló* se u různých skupin Gitanů může částečně lišit. Jako důkaz dívčiny čistoty se na kapesníku objeví buď „tři růže“ nebo „pět hvězd“ (*Le livre des gitans de Perpignan*, str. 131; Mossa, str. 47). Jako o defloraci (v souvislosti se „třemi růžemi“ – „*tres rosas*“) hovoří o rituálu *dikló* B. Leblon (viz jeho článek „K hudbě francouzských Romů“ v tomto čísle RDŽ). V Perpignanu se na kapesníku objevuje právě „pět hvězd“ (Mossa, str. 49). Vzhledem k tomu, že jsme v komunitě pobývaly relativně krátkou dobu a je-li toliko se jedná o velmi choulostivé téma, nepodařilo se nám jej podrobněji prověřit.

17 Teréní deník K.T. ze dne 20.11. 2004. Z. také uvedla, že pokud chtějí matka s nastávající tchyní dívce trauma z vyšetření ušetřit, dá se „*mouchoir*“ zfalšovat pomocí vaječného bílku.

18 Jak říká Mossa: „*Mrtví jsou u nás svatí*.“

19 Zápis v T.D. ze dne 29.10. 2004.

20 Mossa, 1992, str. 50; Skutečnost, že nevěsta odchází do nové rodiny až den po svatbě, mi potvrdila i informátorka Lisa R. (Teréní deník K.T. ze dne 17.11. 2004).

Po svatbě dochází v životě ženy k mnoha změnám, které vedou k přechodnému snížení jejího statusu. Nastává období, kdy již není panna, ale zároveň ještě není matka. Stěhuje se k rodině manžela, již na ni nedohlíží její bratři či otec, ale její manžel a – v neposlední řadě – tchýně. Podle M.B. manželova matka na snachu dohlíží, „snaží se přizpůsobit si ji“, v případech sporů mezi novomanželky stojí tchýně na straně svého syna. Tchýně obecně dohlíží na chování snachy, určuje, jakým způsobem má mladá žena vařit, hospodařit, oblékat se atd.²¹ V obtížných životních situacích, které po svatbě nastanou, žena utíká do místa, kde žije její rodina. M.B. utekla z Montpellier do Perpignanu, Mossa se uchylovala ke svým příbuzným v Arles.

Nízký status ženy po svatbě souvisí se skutečností, že ještě není matkou. Status se nezlepšuje tehdy, když žena otěhotní (viz níže – útěk těhotné M.B. z Montpellier), ale až ve chvíli, kdy skutečně porodí.

M.B. pochází z Perpignanu, po svatbě se přestěhovala k rodině svého muže do Montpellier. Byla to tvrdá zkušenost, špatně vycházela především s tchýní, která ji „týrala“ a „chtěla si ji přizpůsobit“. M.B. tedy od rodiny svého manžela utekla zpět do Perpignanu, kde si pronajala byt a asi tři měsíce zde žila sama. V době, kdy od manželovy rodiny utekla, byla již těhotná a první dítě porodila mimo rodinné zázemí. Když manžel zjistil, že se do Montpellier nevrátí, přistěhoval se za svou ženou do Perpignanu.

Mossa podotýká: „*Otěhotněla jsem hned, ale přicházela jsem o ně, o dítěátka ...od sedmnácti do osmnácti let jsem třikrát potratila a během tohoto období mi manžel dělal nejruznější naschvály. Chodil ven, podváděl mě a choval se ke mně, jako bych neexistovala, protože jsem nemohla otěhotnět.*“²²

Gitanka se stává matkou

Přechodné období, kdy žena zastává pouze roli manželky, končí ve chvíli, kdy se stane matkou. Lisa R. v této souvislosti vypověděla: „*Postavení ženy v romské rodině je komplikované, žena začíná být ‚respektovatelná‘ až poté, co se stane matkou. Když má děti, její status se mírně zlepší, ale není to žádný zázrak.*“²³ Při porodu bývá přítomna tchýně, pouze ve výjimečných případech je u porodu matka Gitanky. Podle Mossy to vyplývá z podřízenosti ženy muži: „*Obvykle musí u porodu asistovat tchýně, protože manžel chce, aby to tak bylo.*“²⁴ Narození dítěte je rodinou a ko-

21 Terénní deník K.T. ze dne 25.10. 2004

22 Mossa, 1992, str. 34

23 Terénní deník K.T. ze dne 29.10. 2004

24 Mossa, 1992, str. 52

munitou vnímáno jako stvrzení vztahu novomanželů. Opět to dokládá výpověď M.B., kterou manžel poté, co porodila, dokonce následoval zpět do Perpignanu (událost zřejmě výjimečná), i výpověď Mossy, podle níž ji manžel začal respektovat poté, co se jí po několika letech podařilo dítě donosit.²⁵ Žena se dostává do nové role, není již pověřena pouze „péčí“ o manžela, ale nyní i péčí o děti. Vlastní rodina a výchova dětí se dostávají do popředí zájmu.

Po uzavření manželství přibývají ženě další povinnosti vůči manželovi a dětem. Manžela musí poslouchat, následovat jej ve všem, co dělá. M.B. vypověděla, že pokud muž drží smutek, jeho žena musí také, je-li to naopak, muž ženu následovat nemusí. Období smutku přitom může být velmi dlouhé, matka M.B. například držela za tchýni smutek jeden a půl roku.²⁶ Svému muži musí žena zůstat věrná, a to i v případě, že ji manžel podvádí či bije. Pokud svého muže opustí, nesmí se již znovu vdát za nikoho z komunity. Ovdoví-li, může se vdát pouze za rozvedeného muže. Pokud se rodina Gitanky nebo Gitanka samotná vůči svému manželovi prohřeší, eventuálně jej opustí, děti automaticky zůstávají v péči manžela nebo jeho rodiny.

Lisa R. vyprávěla tragický příběh ze své rodiny. Její teta se proti vůli rodiny vdala za Gitana ze španělské komunity, s nímž měla dvě děti. Když ji manžel začal bít, utíkala zpět ke své rodině, její otec však jednoho dne jejího manžela zabil. Španělští Gitani vyhlásili celé rodině *vendettu* a všichni její členové se museli schovávat po celé Francii. Teta Lisy R. utekla do Paříže a své dvě děti už nikdy neviděla, protože zůstaly u španělské rodiny v Perpignanu.²⁷ I Mossa uvádí případy, kdy žena z vážných důvodů opustila manžela a už neměla právo své děti vidět.

Povinností Gitanky je samozřejmě i výchova dětí. K dětem se musí přistupovat velmi tolerantně, nesmí se dopustit, aby jakýmkoli způsobem strádaly. Informátorky tento postoj stručně shrnuli tvrzením: „*Dítě je král*.“ Podle některých z nich je to až přehnané, když děti dospějí, nejsou schopné se o sebe postarat.²⁸

1.1.4. „Starší“ Gitanka

Poslední důležité období, kdy se zvyšuje sociální status Gitanky, je zřejmě do jisté míry dáno věkem. Nepodařilo se nám zjistit, zda existuje nějaká konkrétní událost či rituál, který by vy-

25 Mossa, 1992, str. 34

26 Terénní deník K.T. ze dne 18.10. 2004

27 Terénní deník K.T. ze dne ze dne 17.11. 2004

28 Terénní deník K.T. ze dne 28.10. 2004

mezoval přechod mezi tím, kdy je žena považována za matku a manželku, a obdobím, kdy se jí zároveň dostává úcty od zbytku společnosti.

Zvýšení sociálního statusu ženy úzce souvisí s věkem, nabýváním životních zkušeností a narůstáním schopnosti postarat se o rodinu, živit ji. Podle společenských norem ženy nemají pracovat, ve skutečnosti jsou to často ony, které shánějí obživu,²⁹ hospodaří s penězi, které manžel vydělá, eventuelně s penězi získanými ze sociálních dávek.³⁰

Ženy ze Sdružení gitanských žen v Montpellier například vypověděly, „že mladé Gitanky vůbec nepracují. Když už někdo z žen pracuje, pak jsou to starší ženy jako ony“,³¹ tedy ženy, kterým bylo zhruba přes padesát let. Odpověď na otázku, v kolika letech se žena může podílet na významných událostech v životě komunity, může naznačovat i výpověď Mossy, která podotýká, že při rituálu *dikló* mohou být přítomny „starší ženy . . . , kterým je nejméně čtyřicet let.“³² Pokud uvážíme, že se Gitanky v tradičních komunitách vdávají mezi čtrnáctým a šestnáctým rokem a posléze mají hned děti, pak je pravděpodobné, že po čtyřicítce mají již vnoučata. Je tedy možné, že mezníkem pro zvýšení statusu ženy je chvíle, kdy se jí narodí první vnouče a ona sama přijme novou roli tchýně.³³

Také *dikló* samotné vykonává „stará“ žena. Vedle úkonů spojených s magií a léčitelstvím je to jedna z mála čistě ženských „profesí“, kterou nemohou vykonávat muži. Počet žen pověřených výkonem tohoto rituálu je velmi omezený, proto je patrný jejich celospolečenský význam. Bývá pouze jedna taková Gitanka ve městě, v některých městech dokonce není vůbec.

„V Carcassonu není osoba oprávněná dělat *dikló*, proto z Carcassonu jezdí katalánští Gitani do Perpignanu, španělští Gitani jezdí do Avignonu. Žena, která provádí *dikló*, je velmi dobře placená. Když jedou za ní do Perpignanu, stojí to 200 – 300 Euro, když se žena musí přemístit za ní, stojí to i 2x tolik.“³⁴

1.2. Zákazy a povinnosti

S postavením Gitanky ve společnosti úzce souvisí řada zákazů a povinností vyplývajících z „gitanského zákona“, kterým se žena musí podřídit a které nejsou zdaleka tak striktní a roz-

29 Lisa R., *Què és ser gitano a l'alba del segle XXI?*

30 Rozhovor s M.B.

31 Terénní deník K.T. ze dne 28.10. 2004

32 Mossa, 1992, str. 49

33 Jde o hypotézu, neboť informátorky tato tvrzení explicitně nepotvrdily.

34 Terénní deník K.T. ze dne 20.11. 2004

šířené, pokud jde o muže. Jde však o dynamický proces a změny, které v této oblasti probíhají, jsou předmětem následující kapitoly. Jednotlivé zákazy se částečně mění v životních etapách Gitanky.

Již jsem se zmínila o zákazu styku Gitanek s cizími muži bez dohledu jiných mužských příbuzných, společenské styky s *payos* jsou zcela vyloučeny. Zákaz se odráží i v dalších činnostech a ženám jsou zapovězeny veškeré společenské styky mimo komunitu. Účastnit se smějí pouze svateb, slavností a bohoslužeb v gitanské komunitě. I při událostech uvnitř komunity, jako jsou například pohřby, mají muži a ženy oddělené role.

Lisa R. při popisu průběhu pohřbu uvedla: *„Muži jsou obvykle ve společnosti mužů, ženy ve společnosti žen (...), a protože jsou muži ve společnosti mužů, tak moc nevím, o čem si povídají, já osobně jsem naposled obsluhovala, připravovala jsem kávu, prostě jsem se starala (...).“*³⁵

Samotné nesmí ani opustit čtvrt, pokud jdou na procházku, musí mít opět doprovod. Vyloučené jsou samozřejmě návštěvy kaváren a diskoték.

Mladý Gitan Jean-Marc uvádí: *„(...) žena na diskotéce je důvodem pro rvačku. Vždy tam budou muži, kteří ji vyzvou k tanci, i když už nějakého muže má. Právě proto Gitani své ženy nebo sestry na diskotéky nevodí.“*³⁶ Mossa uvádí příklad, kdy nutně potřebovala telefonovat a pouze v rychlosti odběhla do jedné kavárny, jejíhož majitele se svým mužem znali. Než vstoupila, ujistila se o tom, že v kavárně nikdo není. Její manžel ji však viděl z kavárny vycházet a potrestal ji.³⁷

Zákaz komunikace Gitanek s okolím se do jisté míry vztahuje na všechny „cizince“ bez ohledu na jejich pohlaví, a to především tehdy, když je žena ještě relativně mladá. Zmiňuje se o tom Mossa ve své knize, a my samy jsme takové situace zažily při návštěvě různých čtvrtí.³⁸

Další omezení jsou spojena s prací a jinými činnostmi, které jsou podle tradice určeny mužům. Existuje však jistý rozpor mezi teorií a praxí a situace se liší napříč komunitami, práce žen je povolena také v případě, že je považována za nezbytnost k uživení rodiny. Gitanky v Montpellier vypověděly, že pracují pouze starší ženy. Podle Gitanek z Perpignanu je možnost, aby

35 Rozhovor s Lisou R. ze dne 17.11. 2004

36 Rozhovor s M.B.

37 Mossa, 1992, str. 85

38 Terénní deník K.T. ze dne 27.10. 2004

žena pracovala, záležitostí moderní doby. Lisa R. mluví o tom, že ženy z její rodiny pracovaly vždy, a to více než muži, práce žen v její rodině byla dokonce povinností.³⁹

Řada činností je určena výlučně mužům a přísně zakázána ženám. Gitanka v žádném případě nesmí kouřit,⁴⁰ podobně je to i s alkoholem. Některé informátorky vypověděly, že žena si sice může „dát skleničku“, nikdy to ale s pitím nesmí přehnat, nesmí se opít, pro jiné je alkohol zcela tabu.⁴¹ Za další výhradně mužskou činnost je považováno řízení automobilu. Pokud žena řídí, pak pouze v případě nutnosti,⁴² v jiných případech se jedná o záležitost moderní doby a komunita na tuto skutečnost pohlíží s despektem.⁴³

Řada omezení se týká odívání a péče Gitanek o sebe samé: s výjimkou manžela nesmějí dávat jiným mužům podnět k zalíbení. Nesmějí nosit kalhoty ani krátké sukně, stříhat si vlasy, neměly by se malovat, sportovat, ani jinak o sebe dbát. Gitanky se také nemohou koupat v plavkách, pokud jdou na pláž, mohou jít do vody pouze oblečené.

Lisa R. uvádí: *„Ani má matka, ani mé tety nemají právo dbát o svůj zevnějšek, takže sportovat, dávat si pozor na stravování nebo chodit dobře oblekané – na to všechno muži špatně pohlížejí, připadá jim to divné a podezřelé, jako by tím žena vyjadřovala své přání svádět, což je pro Gitany skandální. (...) Nosit kalhoty, stříhat si vlasy – to je také neslýchaně odvážné.“*⁴⁴ Stejně důvody pro omezení v odívání uváděly i Gitanky ze Saint-Jacques.

Gitanky mají vedle výše uvedených zákazů i řadu povinností. K těm nejzákladnějším patří vedle naprosté oddanosti manželovi výchova dětí a péče o rodinu obecně. Děti a rodinu považují za největší hodnotu, a jsou ochotny udělat vše pro to, aby zůstaly v jejich blízkosti, mohly se o ně postarat.

Povinností ženy je tedy rodinu nasýtit, respektive ji uživit. I zde se praxe dostává do konfliktu se zásadami, které platí pro práci žen v některých komunitách. Zatímco v Perpignanu a v Montpellier ženy uvedly, že pracovat smí až ve starším věku, Lisa R. i Mossa se zmiňují o skutečnosti, že jednou z hlavních povinností žen bylo obstarat živobytí, pracovat, zajistit

39 Lisa R., *Què és ser gitano a l'alba del segle XXI?*: „(Žena) musela vždycky pracovat a často víc než muž. Měla povinnost přinést domů peníze. Pokud se jí to nepodařilo, muž ji zbil.“

40 Lisa R. vypověděla, že „kouření je čistě mužská záležitost“, Rozhovor s M.B.; Mossa; Terenní deník K.T., zápisy z různých dnů

41 Rozhovor s M.B.; Mossa; Zápisy v TD.

42 Mossina matka například musela řídit, neboť ovdověla v době, kdy byly děti ještě malé a bylo nezbytné putovat za prací.

43 Rozhovor s M.B.: „Některé ženy dnes řídí, ale komunitě se to obvykle nelíbí.“

44 Lisa R., *Què és ser gitano a l'alba del segle XXI?*

příjem pro rodinu. Tento rozpor si částečně vysvětlují skutečností, že se u sedentarizovaných Gitanů vytratila tradiční řemesla a většina obyvatel obou výše zmíněných komunit je odkázána na příjmy ze sociálních dávek. Ženy tedy hospodaří právě s takto získanými penězi. Ženy vypomáhají zejména tehdy, kdy se rodina živí prodejem zboží na trhu. Na zákaz práce mladých Gitanek má zřejmě vliv i změna pracovních příležitostí. Většinu profesí by ženy nemohly vykonávat, neboť by byly v rozporu s jinými zásadami „gitanského zákona“.

2. Změny v postavení Gitanky v rodině a ve společnosti

Změny, které v souvislosti s postavením žen v gitanské komunitě probíhají, jsou různorodé a do jisté míry se liší i podle lokalit a generací. Mají však společné jedno – poptávka po změnách vychází z komunit samotných, požadavky týkající se změn v postavení gitanských žen nejsou diktovány majoritní společností. Účelem terénního výzkumu nebylo hodnotit, do jaké míry jsou z našeho pohledu ženy „omezovány“, ale pokusit se alespoň základním způsobem zmapovat, jakým způsobem ony samotné pohlíží na své postavení v gitanské komunitě, co se na jejich postavení v posledních letech již změnilo, co by se dle jejich názoru mělo změnit v budoucnosti a co by se naopak mělo zachovat.

2.1. Faktory ovlivňující průběh změn

Probíhající změny v gitanské komunitě ovlivňuje řada faktorů. Mezi nejdůležitější z nich patří podle mých zjištění *komunita, církev* a existence *Sdružení gitanských žen* (Association des Femmes Gitanes).

2.1.1. Komunita

Během rozhovorů s našimi informátorkami často zazníval názor, že možnost uskutečňování změn oproti dřívějším tradicím ovlivňuje v největší míře povaha komunity samotné – její velikost, otevřenost či uzavřenost vůči majoritě a s tím související liberální, nebo naopak konzervativní zaměření.

Když Lisa R. popisovala, jaké překážky musela překonat, aby mohla vystudovat, zdůrazňovala, že se jí to nakonec podařilo jen díky tomu, že v jejím městečku je gitanská komunita malá a společenství není tedy tak uzavřené jako v Perpignan. Komunita je otevřenější než jinde, Perpignan podle ní naopak představuje nejuzavřenější komunita v okolí

vůbec.⁴⁵ Na hodnocení Perpignanu jako velmi přísné, uzavřené komunity se Lisa R. shoduje s informátorkami ze čtvrti Saint-Jacques.⁴⁶ Podobný názor má i Mossa, která se do Perpignanu přestěhovala až po svatbě z Arles a ve své knize si opakovaně stěžuje na „mentální“ perpignanské komunity.⁴⁷

Perpignan má tedy pověst velmi konzervativní komunity, kde téměř není prostor pro změnu. Přesto zde změny probíhají, byť pomaleji než jinde. Menší a otevřenější komunity naopak umožňují rychlejší průběh požadovaných změn.

2.1.2. Církev

Změny v postavení žen ovlivňuje stejně jako v jiných společnostech církev. V jižní Francii působí v gitanských komunitách letniční církev *Mission Evangelique Tsigane* (Romská evangelická misie).⁴⁸ V souvislosti s „ženskou otázkou“ se nám však nepodařilo zaznamenat názor stoupenců letniční církve, naše informátorky byly katolického vyznání a proti působení Romské evangelické misie byly relativně zaujaté. Působení letničních vnímaly především jako brzdu modernizace komunity v oblasti „práv žen“, tato církev podle nich má postavení žen ještě zhoršovat, respektive zpříšňovat některé zákazy. Na druhou stranu, v důsledku kázání církevních činitelů někteří muži přestali bít své ženy, někteří obyvatelé čtvrti pak pod vlivem církve přestali fetovat, pít.⁴⁹

Ráda bych se zde zmínila o závěrech, k nimž došla Paloma Gay y Blasco, která prováděla terénní výzkum mezi Gitany na madridském předměstí v Jaraně. Blasco ve svém článku, publikovaném v romistické revue *Études Tsiganes* tvrdí, že „*Gitanská evangelická církev*“ (Iglesia Evangelica de Filadelfia) v jistém směru poskytuje Gitankám, které chtějí žít podle tradice, tedy žít jako „opravdové Gitanky“, nástroje k tomu, aby se mohly aktivně podílet na zlepšení svého postavení uvnitř komunity.⁵⁰ Ženy tak díky učení církve mohou redefinovat své posta-

45 Terénní deník K.T. ze dne 29.10. 2004

46 Rozhovor s M.B., Dolores: „*V Saint Jacques zůstávají Gitani velmi uzavřeni, naopak v jiných městech Jihu, v Avignonu, v Montpellier, v Nimes, jsou ženy volnější. Mohou někam vyrazit častěji než my, oblékají se moderněji (...).*“

47 Mossa, 1992, str. 87 : „*(...) v Provence (Arles a okolí – pozn. K.T.) je větší zábava. V Perpignanu se musí ženy chovat seriózněji. Manželé nevidí moc rádi, když tančí. (...).*“

48 O letničních církvích a jejich vlivu na komunitu v Perpignanu podrobněji viz příspěvek K. Dienstbierové v tomto čísle RDž.

49 Terénní deník K.T. ze dne 18.10. 2004

50 *Études Tsiganes*, 1997/ vol. 10, str. 29-46

vení vůči mužům. Blasco tvrdí, že církev požaduje po ženách, aby se chovaly v souladu s Bibli, což zcela odpovídá tradičnímu chování Gitanek, a nemusí tedy v tomto ohledu nic měnit. Důraz se klade na zachování panenství ženy až do svatby, na to, aby se oblékala i chovala skromně. Konvertované Gitanky tedy zcela ztotožnily etnické pojetí ženství s biblickým pojetím ženství. Pokud jde o pojetí mužství, najdeme zde několik drobných rozdílů. Pastoři *Gitanské evangelické církve* zdůrazňují, že nejen žena je podřízena muži, ale i muž musí „ctít a respektovat svou ženu“. V Jaraně (stejně jako v Perpignanu) takové zdůrazňování mužských povinností údajně vedlo k tomu, že někteří muži přestali své ženy bít. Církev zároveň klade důraz na věrnost mezi partnery, a to nejen věrnost ženy muži, ale i naopak. Podle Blasco se v Jaraně říká, že se s konvertovanými muži „žije lépe“. Autorka svou tezi uzavírá takto: „Konverze k evangelizačnímu hnutí je jednou z klíčových metod – ne však jedinou metodou, kterou se mnoho gitanských žen snaží prosadit v současném světě.“⁵¹

V Perpignanu jsem tento pohled přímo nezaznamenala, zřejmě díky tomu, že většina mých informátorek byly katoličky. Proto zde uvádím tezi Palomy Gay y Blasco, byť byla formulována v kontextu odlišné komunity španělských Gitanů.

2.1.3. Association des Femmes Gitanes – Sdružení gitanských žen

Se Sdružením gitanských žen⁵² jsme se poprvé setkaly v Perpiganu, později i v Montpellier. Obdobné spolky existují i v jiných městech jižní Francie (např. *Femmes Gitanes d'Avignon*). Tyto organizace, vedené Gitankami z daných komunit, mají formu občanských sdružení a relativně široké pole působnosti.

M.B., která Sdružení gitanských žen v Perpignanu založila, o sobě tvrdí, že je „revolucionářka“ a „bojovnice za práva žen“. Sdružení pořádá různé kulturní akce, aktivity pro děti (do nichž jsou zapojovány i ženy), organizuje výlety pro ženy a děti ze čtvrti Saint-Jacques, zajišťuje doučování, bojuje proti negramotnosti. Gitanky se sem chodí pocvičit v psaní, eventuálně – pokud psát neumějí – přinášejí dokumenty a formuláře, které potřebují vyplnit.⁵³ V neposlední řadě působí Sdružení také jako prostředník mezi majoritou a gitanskou komunitou. Hraje roli mediátora mezi rodiči (matkami dětí) a školou. Působení Sdružení gitanských žen využívají i sociální pracovníce z „odboru veřejného zdraví“, které zde pořádají „osvětové“ přednášky (např. přednášky o obezitě, péči o zuby, atd...).⁵⁴ Jednou týdně probíhají takové „osvětové“ přednášky přímo v sídle sdružení a my jsme se jich několikrát alespoň částečně zúčastnily.

51 *Études Tsiganes*, 1997/ vol. 10, str. 46

52 Association des femmes Gitanes

53 Terénní deník K.T. ze dne 18.10. 2004

54 Terénní deník K.T. ze dne 25.10. 2004

Do perpignanské komunity se v minulosti dostaly drogy, v současnosti je zde relativně vysoký počet případů HIV pozitivních, na začátku devadesátých let byl stoupající počet nakažených HIV alarmující.⁵⁵ Sdružení žen se v rámci boje proti AIDS snaží detabuizovat užívání adekvátní antikoncepce (prezervativů).

Náplň práce Sdružení v Montpellier je obdobná jako v Perpignanu. Sdružení vzniklo v roce 1997 a jeho hlavním úkolem bylo zprostředkovávat komunikaci mezi školou a komunitou. V současnosti pomáhá ženám zejména při styku s úřady, někdy pořádá pro ženy s dětmi ze čtvrti výlety (také se Sdružením gitanských žen z Perpignanu se seznámily na jednom z výletů). Informátorky v omezené míře spolupracují se sociálními pracovníci, nezasvěcují je však do detailního fungování komunity. Drogovou problematiku řeší jiné gitanské sdružení vedené muži.⁵⁶

Obě sdružení se ve velké míře věnují vzdělávání, ať už se jedná o komunikaci se školou, doučování dětí či dospělých. Organizované výlety jsou ze společenského hlediska „bez rizika“, neboť se jich účastní velké množství žen a dětí pohromadě. Sídlo Sdružení v Perpignanu je navíc místem společenského styku samo o sobě, ženy se zde spontánně scházejí. Je zřejmé, že výše zmíněné činnosti komunitu do jisté míry ovlivňují a její postoj k tradici se postupně pomalu mění.

Sdružení gitanských žen existují i ve Španělsku. Z prohlášení Sdružení gitanských žen v Granadě (*Association Romi – Grenade*) publikovaném v revue *Études Tsiganes* vyplývá, že ženy zde usilují o vyšší míru emancipace než v Perpignanu. V mnoha bodech se ale shodují. Největší důraz kladou na vzdělání a zvýšení informovanosti žen. I přes vyšší míru emancipace ale usilují o zachování gitanských hodnot a tradic, chtějí je pouze přiblížit současnosti, usilují o udržování živé gitanské kultury.⁵⁷

2.2. Probíhající a požadované změny v tradičním postavení ženy

2.2.1. Vzdělání

„Aktivistky“ ze všech navštívených komunit usilovaly o zlepšení přístupu gitanských dětí ke vzdělání. Pohlavně smíšené třídy ve školách jsou od určitého věku Gitanek považovány za nežádoucí, dívky tedy často absolvují jen povinnou pětiletou školní docházku. Vzhledem k nízkému věku v době uzavírání sňatku se tato omezení do jisté míry vztahují i na chlapce.

⁵⁵ *Études Tsiganes*, 1997/ vol. 10, str. 106 -116

⁵⁶ Terénní deník K.T. ze dne 28.10. 2004

⁵⁷ *Études Tsiganes* 1991/3, str. 27

Mossa v souvislosti se vzděláváním dětí píše: „*Ve dvanácti letech už Gitanka do školy nechodí. Rodiče jí řeknou: ‚Nějaký Francouz tě zneužije, budeš se chtít oblékat po francouzsku, a to nedopustíme. Musíš ctít dobré vychování, držet se svých zvyků.‘ [...] Osobně si myslím, že se to změní. Musí se to změnit. Je třeba je [Gitanky] nechat na pokoji, nechat je studovat, aby z nich něco bylo. To nebrání tomu, aby byly zachovány gitanské zvyky, ale je třeba dětem alespoň umožnit, aby měly nějaké vzdělání!*“⁵⁸

Do nízké docházky gitanských dětí do škol se promítá i nedůvěra rodičů (matek) k zaměstnancům škol a k majoritnímu vzdělávání obecně. Vyučování ve školách navíc probíhá ve francouzštině (tedy nemateřském jazyce), děti musejí překonávat jazykovou bariéru, jsou umísťovány do specializovaných tříd pro Gitany s nižší úrovní výuky.⁵⁹

V Perpignanu bojují proti nedůvěře ke vzdělávacímu systému již od raného věku dětí. Existuje zde „školka“ pro matky s dětmi. Jsou v ní učitelky z řad majority i zástupkyně gitanské komunity, děti si zde osvojují francouzský jazyk a jejich matky navíc mohou sledovat, jak „vyučování“ probíhá. Tento model předškolní výchovy je velmi úspěšný, v gitanské komunitě u Carcassonu byl zaveden již před několika lety a matky (které školkou kdysi prošly) nyní posílají své děti do běžné školky.

Gitanské „aktivistky“ se snaží odstraňovat bariéry způsobující nízkou gramotnost dětí, přesvědčují jiné matky, aby své děti do školy posílaly, každý den organizují doučování atd. Pomoc ze strany úřadů je přitom mizivá.⁶⁰ V této oblasti tedy ženy přebírají zodpovědnost za celou komunitu, sdružení vedená muži se těmto aktivitám nevěnují. I výše zmíněné aktivistky ale zůstávají vůči majoritnímu vzdělávání skeptické, přetrvávají v nich obavy, že by ve škole mohli jejich dětem psychicky či fyzicky ublížit.

Vysoká angažovanost žen v oblasti školství se ale v Perpignanu (a v Montpellier) vztahuje pouze na základní školní docházku (tj. na první, povinný, a druhý, nepovinný stupeň ZŠ). Další vzdělávání, které by mohlo bránit rodinnému životu, uzavřená perpignanská komunita ani nadále nepodporuje. Jediným příkladem Gitanky s vysokoškolským vzděláním je naše in-

⁵⁸ Mossa, 1992, str. 88–89

⁵⁹ Systém francouzského školství je jiný než u nás. Dítě musí navštěvovat školu v obvodu svého bydliště, a proto je tedy logické, že v místech s vysokou koncentrací gitanského obyvatelstva navštěvují „gitanské“ školy. Podobně jsou ve Francii umísťováni i učitelé: nejméně zkušené jsou obvykle umístěni do „problémových škol“ a teprve ve chvíli, kdy se „vypracují“, dostávají se „za odměnu“ do „lepších“ čtvrtí.

⁶⁰ Rozhovor s M.B.

formátorka Lisa R., podle níž jsou v celém Katalánsku (zhruba 10 milionů obyvatel) pouze čtyři Gitani, kteří vystudovali vysokou školu, z toho v severním Katalánsku (tj. na území Francie) ona jediná.⁶¹

Lisa R. se jako malá velmi dobře učila a u učitelů i obyvatel městečka získala pověst mimořádně nadané studentky. Sousedé i učitelé začali chodit za jejími rodiči a přesvědčovali je, že by měla ve studiích pokračovat. Nakonec jí to bylo navzdory tradici umožněno. Lisa R. dokončila gymnázium a poté vystudovala na perpignanské univerzitě. Dnes je sama učitelkou. Během docházky na základní školu, tedy v době, kdy dospívala, na ni všude dohlížel starší bratr. Když měl pocit, že se Lisa R. prohřešuje proti „slušnému chování“, fyzicky ji trestal. Chuť Lisy R. studovat považovala rodina za jistou formu „úchytky“, a to i poté, co její rozhodnutí přijala.⁶²

Ze stručného studijního životopisu Lisy R. vyplývá, že musela překonat řadu překážek, aby mohla svůj sen uskutečnit. Po počátečním odmítání rodina nakonec její rozhodnutí přijala i přes nelibost, jakou její chování vzbuzovalo mezi jinými Gitany. Později její studium dokonce podporovala, a to i na úkor jiných významných zvyklostí.

Otec Lisy R. svou dceru v souvislosti s jejím studiem odmítl provdat: *„Byla jsem na gitanské svatbě a jeden Gitan pak přišel za mým otcem a požádal ho, jestli by mě neprovdal za jeho syna. Otec odmítl. [...] Řekl, že ne, že chodím do školy [...] bylo mi sedmnáct a zrovna jsem odmaturovala.“*⁶³

Nejdůležitější roli v cestě ke vzdělání Lisy R. však hrála již zmíněná malá, relativně liberální a otevřená komunita, v neposlední řadě i příznivé podmínky vytvořené ze strany majoritní společnosti.

2.2.2. Společenský život

Vlastní emancipaci spojovaly ženy v uvedených komunitách i se zmírněním některých zákazů týkajících se způsobu oblékání a péče o sebe a především pak v rozšíření možnosti společenských styků a změně postoje k práci žen.

Již delší dobu dochází v Perpignanu k posunu norem týkajících se odívání žen (dle tradičních zvyklostí mohou ženy nosit od relativně nízkého věku pouze dlouhé sukně, naopak

61 Rozhovor s Lisou R. ze dne 17.11. 2004

62 Jak již bylo zmíněno (viz B. Šebová), jejich postoj se odrazil v její přezdívce – jedná se o jméno města, v němž se nachází ústav pro duševně choré.

63 Rozhovor s Lisou R. ze dne 17.11. 2004

minisukně a kalhoty jsou tabu). Už na počátku devadesátých let se Mossa zmiňuje o rozvolňování pravidel v odívání mladších dívek (tedy žen před svatbou), podle mých informátorek se relativně striktní pravidla v oblasti módy stále ještě vztahují na vdané ženy. V méně uzavřených komunitách mají v tomto ohledu větší volnost i ženy vdané.⁶⁴ Zamítavý je i postoj komunity k péči žen o sebe, například k líčení. Informátorka M.B. spojovala skutečnost, že se může líčit, se svou rolí „revolucionářky“, neplatilo to však v období, kdy držela smutek – tehdy si ani ona líčení dovolit nemohla.

Přístup gitanské komunity ke společenským stykům žen byl velmi diskutovanou otázkou ve všech lokalitách výzkumu. Gitanky usilují zejména o zvýšení svobody pohybu bez dohledu mužských příbuzných. Sdružení gitanských žen tento trend podporují a prozatím jej umožňují alespoň prostřednictvím organizovaných aktivit, jako jsou společné výlety matek s dětmi. I zde ke změnám rychleji dochází u mladých dívek a lze tedy předpokládat, že postupně bude větší volnost v oblasti společenských styků vyžadována ve stále větší míře. Konzumace cigaret a alkoholu je však i nadále považována za čistě „mužskou“ záležitost, v jedné z komunit byla dokonce konzumace cigaret ženami spojována s příslušností k jiné subetnické skupině Romů.⁶⁵

„[...] ženy mají jen malou možnost zábavy, občas je to Quick (francouzská obdoba restaurací McDonald's), někdy kino pro ty mladší.“ „[...] Mohou chodit na jarmark, na zábavy pořádané ve čtvrti, na diskotéky nesmějí. Ale ty mladé chodí ven více než dříve. Rodiče je nechávají procházet se po městě. Gitanům stačí ke štěstí jen málo.“⁶⁶ M.B. nadneseně říkala, že cílem jejích aktivit je, aby ženy mohly chodit fandit svým mužským příbuzným na fotbalové zápasy, které se v komunitě pořádají.⁶⁷

V poslední době dochází i ke změně postoje mužů k práci žen a k možnosti pořídit si řidičský průkaz. Vzhledem k vysoké míře nezaměstnanosti v gitanských komunitách pohlíží jí muži na práci žen jako na nutnost, a proto ji akceptují. V Perpignanu je práce žen tolerována, není však považována za něco samozřejmého, práci může žena vykonávat samozřejmě až poté, co zaopatří chod vlastní domácnosti.

64 Rozhovor s M.B.: „V jiných francouzských městech [...] jsou ženy mnohem svobodnější, [...] mohou se oblékat moderněji.“

65 Rozhovor s Lisou R.

66 Rozhovor s M.B.

67 Terénní deník K.T. ze dne 18.10. 2004

V Montpellier je situace podobná, podle výpovědi informátorek zde pracují pouze starší ženy. V Carcassonu je naopak práce žen již relativně zaběhlou praxí, ženy tam pracují především jako uklízečky.

2.2.3. Partnerský život

Vedle změn postojů k vzdělávání, přístupu ke školství a společenskému životu, se v mnohém mění i postoje k partnerskému životu a s ním souvisejícími událostmi jako jsou volba manžela, věk vhodný pro uzavření sňatku a význam panenství před svatbou. Ke změnám dochází postupně, jsou vyžadovány v různé míře, jejich rozsah je přímo závislý na povaze dané komunity. Názory na ně se liší i v rámci jednotlivých generací.

Ve všech lokalitách výzkumu došlo ke zvýšení možnosti volby budoucího manžela, smlouvené sňatky jsou tedy na ústupu. Jednotlivé komunity se však liší rozsahem možnosti volby, rodiče mají i nadále při výběru partnera hlavní slovo. Převládají endogamní sňatky, partnera je třeba volit ze skupiny katalánských Gitanů. K exogamním sňatkům dochází zřídka. Na sňatky s příslušníky majority je pohlíženo různě, podle toho, zda se žení Gitan s *paya*, nebo zda se chce vdávat Gitanka s *payem*. Zatímco manželství uzavřená mezi gitanskými chlapci s dívkami z řad majority nejsou obecně považována za zcela vyloučená, gitanské dívky si volí partnery z řad majority jen výjimečně. Do jisté míry to zřejmě souvisí se skutečností, že gitanské dívky mají zapovězeno stýkat se s chlapci svého věku z řad majority, zatímco na chlapce se tato přísná pravidla nevztahují. Dalším důvodem je i rituál *dikló* spojený s panenstvím nevěsty. Přestože se význam panenství nevěsty před svatbou postupně snižuje (viz níže), rituál *dikló* je v případě svatby gitanské dívky stále považovaný za samozřejmost.

Pokusím se zde ukázat, jak se liší pohled na smíšené sňatky ve dvou různých komunitách, a v tomto směru poukáži i na rozdíly mezi pohlavími. Podle informátorek z Perpignanu se gitanští chlapci v poslední době žení s *payas* z lásky. Gitanky se naopak vdávají za příslušníky majority (*payo*) tehdy, když nejsou panny a Gitani je nechťejí. Smíšené sňatky jsou navíc vnímány negativně především z hlediska zachování gitanské identity, neboť ve smíšených manželstvích dochází k „pofrancouzštění“ dětí.⁶⁸ U Gitanek z Perpignanu jsem nezaznamenala touhu po možnosti smíšených sňatků, některé z žen vyjadřovaly touhu nevdat se vůbec, neboť svatba s sebou přináší řadu omezení a povinností.⁶⁹

68 O tomto aspektu názorů Gitanů na interetnické sňatky viz též články B. Šebové a K. Dienstbierové v tomto čísle RDž.

69 Rozhovor s M.B.

Zcela jiná je situace v malé komunitě Vinca nedaleko Perpignanu, v rodině Lisy R. Za *payos* se tam provdalo pět dívek (mezi nimi i sestra Lisy R. a její sestřenice), bratr Lisy R. se oženil s Francouzskou. Zatímco u muže nebylo toto jednání nijak odsouzeno, dívky si svou volbu musely vybojovat, jejich jednání způsobilo řadu konfliktů. Roli zde hrálo velké množství faktorů. Gitanky z rodiny Lisy R. nechtějí žít příliš svázané tradicí, a to i přesto, že silně vnímají svou gitanskou identitu. Jediná možnost, jak si zvýšit sociální status jako ženy a „vymanit se“ z tradice, spočívá podle nich právě v možnosti smíšeného sňatku, případně v možnosti zůstat svobodný. Jedině tak nepodléhají přísným zákazům a nařízením vyplývajícím z „gitanského zákona“. Rozhodnutí mladých Gitanek bylo rodinou a komunitou, tedy starší generací, přijato negativně.⁷⁰

Samotná Lisa R. není vdaná, ale dlouhodobě žije a je zasnoubená s mužem pocházejícím z guadlupských ostrovů. Rodina jejich vztah akceptovala až po dlouhé době, pro komunitu ale nemá stejnou hodnotu, jako by měla vztah se Gitanem. Negativně nebyla vnímána pouze skutečnost, že přítel Lisy R. není Gitan, ale i jeho tmavá barva pleti a existence vlastní „tradiční“ kultury. Vztah s Francouzem by byl v tomto ohledu prý vnímán lépe, neboť Francouzi jsou gitanskou komunitou považováni za „akulturní“ lidi, které je možné alespoň částečně kulturně tvarovat.

Rodiče Lisy R. se nakonec s volbou své dcery smířili, přesto naše informátorka vypověděla: *„V podstatě je jisté, že by byli radši, kdybychom se všichni a všechny oženili nebo provdaly za Gitany. [...] I když vědí, že to obnáší mnohé nesnáze, ale u Gitanů jsou patrné dvě věci. Na jedné straně je to ‚hlas srdce‘, který upřednostňuje vše, co podporuje gitanskou identitu, tedy provdat se za Gitana, žít tak, jak se žilo dříve. A na straně druhé je to ‚hlas rozumu‘, který říká, že žít jako dříve a provdat se za Gitana je přeci jen velmi těžké. A tyto dva hlasy se občas dostávají do konfliktu. [...] určitě si nemysleli [rodiče], že ztratí část své identity, své zvyky a tak. [...] Ale každopádně dobře vědí, že jsme takhle šťastnější.“* Na otázku, zda je vztah Lisy R. vnímán jako kdyby byli snoubenci manželé, informátorka odpověděla: *„Ano, myslím, že ano. Ne tak, jak by to bylo vnímáno se Gitanem, se Gitanem by to mělo větší váhu. [...] ještě nemáme děti, ale až budeme mít děti, tak to tak brát budou, myslím.“*⁷¹

V obou komunitách dochází ke smíšeným sňatkům, které jsou v obou případech problematické zejména z hlediska zachování gitanské identity. Bez ohledu na identitu je vždy lépe

⁷⁰ Lisa R., *Què és ser gitano a l'alba del segle XXI?*

⁷¹ Rozhovor s Lisou R. ze dne 17.11. 2004

vnímáno smíšené manželství mezi Gitanem a dívkou z řad majority. Zatímco v Perpignanu ženy po smíšených manželstvích explicitně netouží, ve Vinca má „emancipace“ Gitaneček právě podobu smíšených sňatků. Pohled na smíšené sňatky je v neposlední řadě spojen i s další důležitou hodnotou – s panenstvím dívky před svatbou. Právě z tohoto důvodu se podle mého názoru na sňatky mladých Gitaneček s „cizinci“ pohlíží jinak než v případě Gitanů a „cizinek“.

K významu panenství se naše informátorky občas vyjadřovaly protichůdně. V Perpignanu na jednu stranu vypověděly, že „*panenství je chloubka Gitaneček*“, na druhou stranu M.B. tvrdila, že se to v současné době začíná měnit.⁷² Ve Sdružení gitanských žen v Montpellier informátorky v souvislosti se svatbami zmínily skutečnost, že „*v poslední době dochází k posunu, už se tolik nedbá na panenství nevěsty, lidé spolu začínají sexuálně žít už před svatbou, a pak už se svatba nemusí ani dělat – je zbytečná*.“⁷³ Naše informátorka z Carcassonu potvrdila, že je panenství nevěsty stále důležité, respektive je důležité provedení rituálu *dikló* na veřejnosti. Samotný „důkaz“ o panenství je však možné zfalšovat.⁷⁴ Domníváme se tedy, že k podobným praktikám může v některých případech docházet i v jiných komunitách a největší hodnotu má tedy právě ona proklamace panenství nevěsty před zbytkem komunity, nikoli panenství jako takové.

V poslední době dochází k posunu věkové hranice považované za vhodnou pro uzavření sňatku, a tedy i hranice prvního porodu. Tento posun není všude stejný, opět záleží na povaze komunity. Gitanky ze Sdružení v Perpignanu si v rozhovorech s námi na jednu stranu stěžovaly, že ke svatbám dochází příliš brzy, dívky nemají možnost se déle vzdělávat, žít vlastním životem. Uváděly také, že v poslední době se věková hranice sňatků posunuje směrem nahoru. M.B. v autorizovaném rozhovoru dokonce uvedla, že „*dříve byla svobodná sedmnáctiletá dívka považovaná za starou pannu*.“ Dnes se věk vhodný pro svatbu posunul až na 25 let.⁷⁵ Toto tvrzení je vzhledem k dalším zjištěným skutečnostem pravděpodobně nereálné, a výše zmíněný věk byl nadsazený ve snaze ospravedlnit se před tazatelkou z řad majority. Ve spontánních nezaznamenávaných rozhovorech ženy uváděly, že ke sňatkům stále dochází kolem patnáctého roku života.

Během „osvětové“ přednášky ve Sdružení gitanských žen v Perpignanu pořádané sociální pracovnící, se probíralo téma předčasných porodů a jejich negativního dopadu na zdraví ženy. Sociální pracovnice Gitankám pouštěla dokumentární film o předčasných

⁷² Terénní deník K.T. ze dne 18.10. 2004

⁷³ Terénní deník K.T. ze dne 28.10. 2004

⁷⁴ Terénní deník K.T. ze dne 20.11. 2004

⁷⁵ Rozhovor s M.B.

porodech v Etiopii, kde se dívky vdávají už kolem 12 let a brzy poté také porodí první dítě. Pokoušela se vytvořit paralelu s perpignanskou komunitou, ale Gitanky argumentovaly skutečností, že se vdávají až ve čtrnácti letech, sňatek je jediným prostředkem legalizace pohlavního styku mezi Gitankou a Gitanem a navíc „včasné“ sňatky považují i za jednu z forem ochrany proti AIDS.⁷⁶

Věková hranice vhodná pro uzavření sňatku je tedy zřejmě do jisté míry individuální. Rozpory v jednotlivých výpovědích Gitanek z Perpignanu si vysvětlujeme skutečností, že Gitanky jsou si na jednu stranu vědomy nevýhod, které s sebou svatba v nízkém věku přináší, navíc je na ně vyvíjen nátlak ze strany majoritní společnosti, podle níž jsou rané sňatky nežádoucí. Na druhou stranu s sebou uzavření sňatku nese některé další hodnoty, které by Gitanky chtěly zachovat, a proto dochází k posunutí věkové hranice vhodné pro uzavření manželství jen pozvolna.

K posunu dochází i v dalších komunitách, v Montpellier se mladí Gitani berou kolem sedmnácti, osmnácti let. V Carcassonu bývají svatby ještě o něco později, kolem dvacátého roku života. V komunitě ve Vinca a především v rodině Lisy R. je situace v tomto ohledu zcela výjimečná a byla již uvedena výše.

2.3. Meze probíhajících změn

Změny, o něž Gitanky usilují, mají své hranice, které jsou v každé komunitě nastaveny jinak. Jde o dynamické procesy, soudě podle popisu těch, které nám poskytly naše informátorky z Carcassonu nebo z Montpellier.

V názorech jednotlivých informátorek v Perpignanu jsem zaznamenala řadu rozporů – na jednu stranu usilovaly o vysokou míru emancipace a dosažení větší svobody jako žen, na druhou stranu striktně trvaly na zachování některých omezení – monogamii žen, zdůrazňovaly význam panenství před svatbou, stavěly se proti smíšeným sňatkům, trvaly na raných svatbách svých dětí. Nejvýraznější příčinou takových rozporů se zdá být význam přísného rozdělení světa na „svět mužů“ a „svět žen“ se všemi pravidly vyplývajícími z „gitanského zákona“. Zdá se, že právě na základě těchto odlišností se Gitani kulturně identifikují, a vymezují se tak vůči *payos* nebo jiným subetnickým skupinám.

⁷⁶ Terénní deník K.T. ze dne 18.11. 2004

Pro ilustraci uvedu příklady. Různé ženy (napříč komunitami) vypověděly, že konzumace cigaret a alkoholu jsou čistě mužskou záležitostí. Tím, že ženy nekonzumují tabákové výrobky, se ostře vymezují vůči ženám z řad majority, ale i vůči Manušským.⁷⁷

Podobně je to i ve věci způsobu uzavírání sňatků. Svatba završená rituálem *dikló* je považována za legitimní způsob uzavření sňatku, je dalším atributem gitanství. Manušové rituál *dikló* nedělají, „*když se mladí chtějí vzít, utečou spolu*“.⁷⁸ I emancipované ženy v Perpignanu na provádění tohoto rituálu stále trvají. Právě provádění rituálu *dikló* je i důvodem, proč je pohlíženo dvojím metrem na smíšené sňatky a rozlišuje se, zda se žení Gitan s francouzskou dívkou, nebo zda se Gitanka vdává za francouzského chlapce. V případě Gitanky se totiž automaticky předpokládá, že bude proveden rituál *dikló*. Pokud si ale nebere Gitana, nekoná se tradiční gitanská svatba a ztrácí se tak část gitanské identity.

Některé ženy (v Montpellier, ale i v Perpignanu) na druhou stranu vypověděly, že panenství dívky před svatbou začíná ztrácet na významu, a je tedy možné, že se postupně v budoucnu vytratí i rituál *dikló*. Tam, kde ženy nekladly důraz na zachování panenství před svatbou, zdůrazňovaly význam absolutní monogamie, a to i přesto, že se jednalo o „emancipované“ Gitanky. Gitanky, které se stýkají s více muži, jsou automaticky považovány za prostitutky.⁷⁹ Právě proklamovanou monogamií se vymezují vůči ženám z řad majority, jejichž sériovou polygamií interpretují jako „chování lehkých dívek“. V tomto směru dochází ze strany Gitanů k úplnému zevšeobecnění. Morálka *payos* je ostře odsuzována, *payas* jsou obecně považovány za „lehké dívky“. Vedle skutečnosti, že se po *payas* v současné době nepožaduje, aby si zachovaly panenství do svatby, nahrává této interpretaci skutečnost, že Gitani nemohou mít mimomanželský poměr s Gitankou, mohou jej však mít s dívkou z řad majority. K takovým situacím navíc často dochází.⁸⁰ Na druhou stranu není vyloučené, že míra takových „nevěr“ je podstatně nižší, než se v gitanské komunitě předpokládá. Není důležité, do jaké míry k takovým událostem skutečně dochází, důležitá je zde interpretace, na jejímž základě jsou u Gitanů formulovány koncepty pojetí „mužství“ a „ženství“, které jsou jedněmi z pilířů gitanské identity.⁸¹

77 Nahrávka s Lisou R. ze dne 17.11. 2004; viz též příspěvek B. Šebové v tomto čísle RDŽ.

78 Nahrávka s Lisou R. ze dne 17.11. 2004

79 Rozhovor s M.B.; Terénní deník K.T. z 29.10. 2004

80 Informaci nám sdělily nejen informátorky, ale potvrdili ji i B. Leblon a J.-P. Escudero, kteří v komunitě perpignanských Gitanů prováděli výzkum a pohybovali se převážně v mužském prostředí.

81 Velmi podrobný popis konstrukce „mužství“ a „ženství“ u španělských *Gitanos* v Madridu podává v souvislosti s identitou ve své knize Paloma Gay y Blasco. Zdá se, že konstrukce identity na základě rozdílného pojetí „světa mužů“ a „světa žen“, které v Jaraně pozorovala (Blasco 1999: str. 60-111), se v mnohém shodují s podobnými konstrukcemi katalánských *Gitanos* v Perpignanu. K prověření těchto tezí by však bylo potřeba provést v Perpignanu podstatně delší terénní výzkum.

Dalším důvodem pro odmítání smíšených sňatků je v Perpignanu obava ze ztráty dalších atributů gitanství, především jazyka. Jazyk je pro Gitanky nepostradatelnou hodnotou, jedním z hlavních znaků identity. Ve smíšených rodinách dochází ke ztrátě jazyka, k pofrancouzštění dětí a se ztrátou jazyka i k ustupování od dalších norem „gitanského zákona“.⁸²

Míra emancipace katalánských Gitanek v Perpignanu má tedy v současné době svá omezení regulovaná samotnými aktivistkami. Je možné, že se bude postupně zvyšovat a hodnoty, jejichž porušení je dnes tabu, se postupně modifikují. Je také možné, že působení pastorů Romské evangelické misie způsobí zpomalení emancipačního procesu Gitanek v Perpignanu.

V Montpellier již k vyšší míře emancipace došlo, starší Gitanky si stěžovaly na postupné vytrácení hodnot a především na postupnou ztrátu jazyka v důsledku vyššího počtu smíšených sňatků. V malé komunitě ve Vinca, v rodině Lisy R., došlo k nejvyšší míře emancipace, kterou jsme zaznamenaly. Téměř všechny mladé ženy z rodiny se provdaly za „cizince“, nebo jsou ve vysokém věku neprovdané. Přestože takto chtěly uniknout těžkému životu v manželství podle „gitanského zákona“, jsou na svou kulturu hrdé a v žádném případě se jí nechtějí vzdát, nechtějí se stát Francouzkami (*payas*).

3. Závěr

V tomto příspěvku jsem popsala tradiční postavení ženy v rodině a ve společnosti v některých komunitách katalánských Gitanů v jižní Francii. Její status se v průběhu života mění, stoupá úměrně s jejím věkem a počtem narozených dětí. Normy chování, kterými se Gitanky musejí řídit, vyplývají z nepsaného „gitanského zákona“, tedy souboru kulturních norem, který tvoří základ gitanské identity. V současné době usilují některé Gitanky o vyšší míru emancipace, dožadují se větší volnosti především v oblastech vzdělání, společenských styků a volby životních partnerů. Požadavky formulované ze strany mladých Gitanek a rozsah těchto změn se mezi jednotlivými komunitami a generacemi liší. Emancipaci však Gitanky nemají na mysli úplnou změnu způsobu života a naprosté přizpůsobení se způsobu života majoritní společnosti, usilují o změnu svého postavení v rámci tradice. I ty největší „revolucionářky“ jsou hrdé na svůj původ, nechtěly by žít jako Francouzky. Ženy, o nichž jsem mluvila výše, nechtějí ztratit svou etnickou identitu. Ta je částečně spojována právě s jasným rozdělením na „svět mužů“ a „svět žen“, a s tím spojenými pravidly a povinnostmi. Svým pojetím „ženství“ se Gitani vy-

82 Otázce identity a významu jazyka pro komunitu katalánských Gitanos se věnuje podrobněji ve svém příspěvku v tomto čísle RDž Barbora Šebová.

mezují vůči jiným subetnickým skupinám Romů a především vůči majoritní společnosti. Úsilí Gitanek o změnu vlastního sociálního statusu tak provází řada rozporů – mezi touhou po větší volnosti a zároveň obavou ze ztráty některých důležitých hodnot. Pro Gitanky v Perpignan se zdají být zásadní dvě hodnoty: zachování panenství dívky před svatbou (neboť právě tímto „zvykem“ se distancují od majoritní společnosti) a zachování rodného jazyka, tedy romského etnolektu katalánštiny, neboť k jazyku se váže řada dalších kulturních hodnot.

V komunitě ve Vinca ženy přistoupily ke smíšeným sňatkům, aby vylepšily svůj sociální status a částečně se přizpůsobily majoritní společnosti. Své děti chtějí přesto alespoň částečně vychovávat v souladu s gitanskou tradicí, tedy především učit je svůj rodný jazyk, vštěpovat jim některé základní hodnoty Gitanů.

Uvedené závěry se vztahují k terénnímu výzkumu, který jsem v lokalitě prováděla na podzim 2004. Další vývoj v oblasti „ženské emancipace“ se může vyvíjet různými směry. Jestliže se bude postupně zvyšovat úroveň vzdělání mladých dívek, jestliže budou zůstávat ve škole delší dobu, je pravděpodobné, že budou i více ovlivněny majoritní společností, a samy budou požadovat vyšší míru „emancipace“. Je ale také možné, že k podobným změnám nedojde, že komunita bude míru emancipace regulovat, aby nedošlo ke ztrátě gitanské identity. Důležitou roli zde může sehrát i působení Romské evangelické misie, v jehož důsledku by mohlo dojít ke zpomalení procesu emancipace.

Bibliografie

- Association Romi – Grenade: „Être femme et être Gitane“, in *Études Tsiganes* 1991/3, str. 24–28.
- Fernández Fernández Dolores: *La situation de la femme gitane et ses nouveaux défis*. In *Études Tsiganes* vol. 10, 1997, str. 142–145.
- Gay y Blasco, Paloma: „Être une vraie femme gitane“, in *Études Tsiganes*, vol. 10, 1997, str. 29–46.
- Gay y Blasco, Paloma: *Gypsies in Madrid: Sex, Gender and the Performance of Identity*, Oxford: 1999.
- Kottak, Conrad Phillip: *Cultural anthropology*. McGraw-Hill. New York: 1991.
- Leblon, B.; Escudero, J.-P.: *Le livre des Gitans de Perpignan*, L'Harmattan, Paris: 2003.
- Mossa: *La Gitane et son destin*; Textes présentés par Bernard Leblon. L'Harmattan, Paris: 1992.
- Murphy, Robert F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Slon. Praha: 2004.
- Renzetti, Blaire M.; Curran, Daniel J.: *Ženy, muži a společnost*. Nakladatelství Karolinum. Praha: 2003.
- R., Lisa: *Què és ser gitano a l'alba del segle XXI?*, Universitat de Perpinyà, Centre de recerques i d'estudis catalans. Perpinyà: 1998.

Tarrius, Alain; Missaoui, Lamila. *Drogue, sida et autonomisation des femmes gitanes de Perpignan: Lorsqu'une crise en cache une autre*. In *Études Tsiganes*, vol. 10, 1997, str. 106 -116.

Ostatní prameny:

Terénní deník (říjen-listopad 2004)

Přepis nahrávky rozhovoru s Lisou R. ze 17.11. 2004

Přepis rozhovoru s M.B.

Šebová, Barbora: terénní výzkum (2005)

www.cultures-tsiganes.org

Zusammenfassung

Kateřina Turková

Gitana-Frauen zwischen Tradition und Moderne. Die Stellung der Frau in ausgewählten Gemeinschaften katalanischer Gitanos im Raum Perpignan

Hinsichtlich ihrer traditionellen Rolle unterliegen ältere Mädchen der ständigen Aufsicht männlicher Verwandten, die auch harmlose Kontaktversuche mit Männern streng ahnden, und gemischte Schulen stellen ein Bildungshindernis dar. Männern wird hier wesentlich mehr Freizügigkeit zugestanden. Die Keuschheit eines Mädchens ist ein eminent wichtiges Gut und darf erst nach der Hochzeit gebrochen werden. Seine Einhaltung wird am Hochzeitstag durch Vertreter beider Familien mittels eines Tuches („dikló“) untersucht, was diesem Ritual auch seinen Namen gab. Die in der Regel 14-16-jährige Braut zieht zur Familie des Mannes und wird dort in den Familiengepflogenheiten unterrichtet. Akzeptiertes Mitglied wird sie jedoch erst mit der Geburt des ersten Kindes. Auch danach muss sie sich ihrem Mann oder dessen Mutter unterordnen, aber auch die Wünsche der gemeinsamen Kinder haben ein hohes Gewicht für ihre Entscheidungsfindung. Das Ansehen der Frau wächst erst in fortgeschrittenem Alter, vermutlich mit der Geburt der ersten Enkel. Auch nach der Hochzeit bleibt ihr der Kontakt zu fremden Männern untersagt, in der Regel zu Fremden allgemein. Sie wird stets kontrolliert und besucht höchstens familieninterne Festlichkeiten. Aufreizende Kleider wie z.B. Hosen oder Schminke werden nicht toleriert, und das Rauchverbot für Frauen ist streng kontrolliert. Sie darf erst in fortgeschrittenem Alter einer Arbeit nachgehen, was im Widerspruch steht zur Pflicht, die Kinder nicht nur zu erziehen, sondern auch zu versorgen. Dieser Widerspruch trat vermutlich erst mit dem Untergang der traditionellen Handwerksberufe zu Tage.

An den Transformationsprozessen der Rolle der Frau sind u.a. die konkrete Haltung der Gitano-Gemeinschaft beteiligt, z.B. die sehr konservativ eingestellte in Perpignan. Gleichrangig ist die Rolle verschiedener neuer Religionen, die andernorts (z.B. in Madrid) als Emanzipationsmedium wahr genommen werden, wobei die Bibel mitunter als Bestätigung traditioneller Werte präsentiert wird. Ein weiterer Faktor sind lokale Vereine, die Bildungs-, Gesundheits- und Sozialprogramme realisieren und von Gitana-Frauen selbst geführt werden. Sie stellen sich auf keinen Fall gegen bestehende Werte oder Ordnungen oder gegen die traditionelle Kultur der Gitanos.

Schwerpunkt der Aktivität des rein weiblichen Vereins besteht in der Unterstützung des Schulbesuchs der Kinder und in Nachhilfe, aber nur im Kindesalter. Weiter führende Bildung wird kritisch betrachtet. Die Kleiderordnung beginnt sich für unverheiratete Frauen zu lockern, auch älteren Frauen wird der Kontakt zu außen stehenden Frauen zunehmend nachgesehen, und Frauenarbeit wird auch von Männern toleriert. Die Heirat einer Gitana-Frau mit einem Pajo, einem nicht-Gitano, ist gesellschaftlich weniger genehm als die eines Mannes mit einer Paja, vor allem auf Grund des erwarteten Identitätsverlusts der Kinder. In der Gemeinschaft von Vinça wird jedoch diese Form von der Frau dennoch gewählt, um der Tradition zu entkommen, während ihr Pendant in Perpignan diese Möglichkeit gar nicht in Erwähnung zieht.

Auch der Keuschheitsanspruch scheint sich zu lockern und in einen nur proklamierten Wert zu transformieren, der umgangen werden kann. Das frühe Heiratsalter wird verschiedenartig verteidigt oder relativiert und verschiebt sich im Schnitt nach oben. Viele Gitana-Frauen stehen hinter ihren Traditionen und heben sich durch ihren Gebrauch von Pajas oder anderen Romagruppen (z.B. den Manuš) ab. Dazu gehört das Rauchverbot, der dikló-Brauch oder die eigene Sprache, aber auch die breite Akzeptanz der Zweiteilung in eine männliche und weibliche Welt. Ob im konservativen Perpignan, im offenen Montpellier oder im weit emanzipierten Vinça, die Identität wird eindeutig bei den Gitanos gesucht, nicht bei den Pajos.

Peter Wagner

— Migrační pohyby Romů¹ ve Francii: poslední francouzští nomádi

Obyvatelé předměstí Saint Laurent na levém břehu Sainy, ležícímu proti Maconu, budou jistě ještě dlouho vyprávět o podívané, která se naskytla dne 24. srpna 1419. U bran města se zastavila „horda“ (jak je uvedeno v pramenech) o počtu přibližně sto dvaceti mužů doprovázených koňmi. „Byli to lidé strašlivého zjevu; oni i jejich koně se rozložili na polích jako zvířata.“

První setkání

Skupinu vedl jistý André, který si říkal „vévoda z Malého Egypta“. Přicházela ze Savojska, tedy ze Svaté říše římské, kde její vůdce obdržel ochranné glejty, nařizující přijmout jej i jeho lidi. Macon sice závisel na Království francouzském, ale jeho představitelé – jako v mnoha dalších městech – těmto cizincům, které už tehdy podezřívali z nekalých činností, nabídli stravu a nápoje. André odtáhl v čele své tlupy směrem ke Rhône a Provenči (v říjnu byli u Sisteronu). O dva roky později udivovali „cizinci z egyptské země“ obchodníky z Arrasu, Monsu a Tournai, když se objevili v blízkosti flanderských a hegenavských měst. Tito lidé, žijící částečně z podpory veřejnosti, se ukázali být vynikajícími koňskými handlíři. Jejich ženy mimo to vládly uměním předpovídat budoucnost a schopností šikovně se vloučit do domů. Na počátku 15. století se „Egyptané“ či „*Bohémiens*“² (podle doporučujících dopisů, které měli z Čech) hodně přesunovali; brázdili všemi směry Francii, Švýcarsko a Itálii. V této době se Evropa ocitá uprostřed bojů: Turci stojí u bran Konstantinopole, Angličané a Francouzi pokračují ve válce, která bude trvat sto let. Romské rodiny, putující od města k městu, tvoří předvoj jiných skupin, které budou později děsit, svádět i vzbuzovat zvědavost části usedlé populace.

1 V orig. „*Tsiganes*“. Ve francouzském akademickém úzu se slovo „*Tsigane*“ (k nelibosti některých představitelů romského hnutí) používá jako neutrální výraz, pro převod do češtiny volíme, vzhledem k historicky negativním konotacím výrazu „Cikán“ a vzhledem k zavedenému českému akademickému úzu, výraz „Rom“. (pozn. red.)

2 Od „*la Bohème*“ = Čechy. Jako historický termín ponecháváme v původním znění. (pozn. red.)

Romano džaniben – řilaj 2008

Časopis romistických studiř

Tento řasopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Publikace byla financována hlavnřím městem Praha z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menšin na územřím hl. m. Praky pro rok 2008.

Toto říslo je výstupem z výzkumného záměru ř. MSM 0021620825
na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětř holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčková 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
Šěfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadřlková
Technická redaktorka: Eva Zdařilová

Recenzovali: doc. PhDr. Jiřř Nekvapil, CSc.
a Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs

Sazba: Petr Teichman
Tisk: PBtisk, Příbram
Produkci zajiřřřuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně pořřtovného a balného)
ISSN 1210-8545

Evidenční říslo podle tiskového zákona: MK řR E 6882

Nevyřřádané rukopisy a fotografie se nevracejř. Obsah zveřřejněných polemických řlánků
nemusř být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno

Ředitelstvřm pořřt Praha ř.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.